

Wysoka cena prawdy w statystyce¹

Bohdan Wyżnikiewicz^a

Streszczenie. Naruszenia niezależności urzędów statystycznych można się spodziewać ze strony reżimów totalitarnych i autorytarnych. Wyniki spisu ludności w ZSRR przeprowadzonego w 1937 r. rozczarowały Stalina, co pociągnęło za sobą represje wobec statystyków. Podobne, choć bardzo rzadkie przypadki zdarzają się jednak także w krajach demokratycznych w XXI w. Nieskuteczne naciski prezydenta Argentyny na obniżanie przez statystyków stopy inflacji skończyły się procesem wobec osoby zajmującej się szacowaniem inflacji w urzędzie statystycznym INDEC. Prezes greckiego urzędu statystycznego ELSTAT został w 2018 r. skazany za przekazanie do Eurostatu prawdziwych danych makroekonomicznych wskazujących na przyczyny kryzysu w tym kraju. Artykuł pokazuje, jak wysoką cenę mogą płacić statystycy za profesjonalną pracę ukazującą prawdę o rzeczywistości gospodarczej i społecznej. Trzeba pamiętać, że praca statystyka jest służbą publiczną, w której wielkie znaczenie ma postawa etyczna. Celem artykułu jest opisanie przypadków stosowania szykan wobec statystyków przez władze państwowe niektórych krajów za przedstawianie zgodnego z prawdą obrazu rzeczywistości społecznej lub gospodarczej.

Słowa kluczowe: niezależność statystyki, spis ludności w ZSRR, inflacja w Argentynie, kryzys w Grecji

JEL: C18, C69, H69

High price of the truth in statistics

Abstract. One can expect that totalitarian and authoritarian regimes will infringe the independence of national statistical institutions. The outcome of the 1937 census in Soviet Russia disappointed Stalin, which led to the statisticians having been faced with repression. Similar cases, although very rare, can also be observed in democratic countries in the 21st century. Argentinian president's ineffective pressure to lower the inflation rate resulted in criminal charges against the person responsible for estimating the inflation rate in the Argentinian National Institute of Statistics and Censuses (INDEC). In 2018, the head of the Hellenic Statistical Authority (ELSTAT) was prosecuted for sending true macroeconomic data that revealed the causes of the crisis in Greece to the Eurostat. The article shows what price statisticians have to pay sometimes for their diligent work which accurately reflects the economic and social reality. It has to be remembered that the work of statisticians is a civil service, where ethical attitude plays an important role. The aim of the article is thus to present instances of repression of statisticians by certain countries' state authorities for showing the real picture of the social or economic situation of a given country.

Keywords: independence of statistics, population census in Soviet Russia, inflation in Argentine, Greek crisis

¹ Artykuł został opracowany na podstawie referatu wygłoszonego na konferencji naukowej *Metodologia Badań Statystycznych MET2019*, która odbyła się w dniach 3–5 lipca 2019 r. w Warszawie. / This article has been prepared on the basis of the speech given during the scientific conference *Methodology of Statistical Research MET2019*, 3–5 July 2019, Warsaw.

^a Instytut Prognoz i Analiz Gospodarczych Fundacja Naukowa; Główny Urząd Statystyczny, Gabinet Prezesa / Institute for Forecasting and Economic Analysis Scientific Foundation; Statistics Poland, Office of the President. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1756-0210>.

1. Wprowadzenie

„Misją statystyki publicznej jest dostarczanie wiarygodnych, rzetelnych, niezależnych oraz wysokiej jakości informacji statystycznych na temat stanu i zmian zachodzących w społeczeństwie, gospodarce i środowisku naturalnym, odpowiadających na potrzeby użytkowników krajowych i międzynarodowych”. Tak sformułowana treść misji Głównego Urzędu Statystycznego (GUS, 2018) oddaje istotę działalności statystyki publicznej. Zadaniem statystyki jest zatem przedstawianie obiektywnego i zgodnego z rzeczywistością – czyli prawdziwego i wyrażonego w liczbach – opisu rzeczywistości gospodarczej i społecznej przy pełnej niezależności i autonomii statystyki publicznej. Takie postawienie sprawy w społeczeństwie demokratycznym powinno być czymś oczywistym, naturalnym i oczekiwanym. Tymczasem nie tylko historia, lecz także współczesność zna przypadki karania i prześladowania statystyków, których badania przedstawiały prawdę z różnych powodów niewygodną dla władzy. Faktyczna liczba takich przypadków nie jest znana. W artykule opisano trzy z nich. Pierwszy dotyczy ZSRR, drugi – Argentyny, a trzeci – najgłośniejszy w ostatnich latach – współczesnej Grecji.

Znane są jeszcze inne przypadki o podobnym charakterze, takie jak skazanie na więzienie Anar Meshimbayevej, prezes urzędu statystycznego w Kazachstanie (Tarran, 2018b). W Kanadzie, gdzie urząd statystyczny ma opinię jednego z najlepszych w świecie, w 2020 i 2016 r. dwóch kolejnych prezesów urzędu statystycznego złożyło rezygnacje ze stanowiska w proteście przeciwko ingerencji władz w niezależność statystyki (Langkjær-Bain, 2017).

Polska statystyka w ostatnich stu latach nie doświadczyła przypadków karania statystyków za podawanie prawdy, jednakże w 1951 r., w czasach terroru stalinowskiego, kilku pracowników GUS zostało aresztowanych przez Urząd Bezpieczeństwa. Formalne powody, czas trwania i zasięg tych represji nie są znane. Aresztowania dotyczyły osób, które próbowały kontynuować działalność wydawniczą GUS. Za trzymaniom towarzyszyła rekwizycja materiałów statystycznych przygotowywanych do publikacji w roczniku statystycznym (Łazowska, 2017). W latach 1948–1951 ukazały się cztery jego wydania. Natomiast w latach 1952–1955, aż do maja 1956 r. – co z dzisiejszej perspektywy wydaje się nieprawdopodobne – GUS nie wydawał roczników statystycznych. W przedmowie do *Rocznika Statystycznego 1955* (GUS, 1956) napisano: „Pewne tematy nie zostały w *Roczniku* uwzględnione, niektóre zaś przedstawiono w sposób niewyczerpujący”.

System realnego socjalizmu przez cały czas trwania radził sobie z ukrywaniem prawdy, którą ujawniałyby dane statystyczne, w najprostszy możliwy sposób. Niewygodne dla władzy dane były mianowicie utajniane, a dostęp do nich mieli tylko nieliczni, cieszący się zaufaniem władz. Wyniki niektórych badań były z założenia prze-

znaczane wyłącznie do wiadomości wąskiego grona ludzi władzy lub z nią związanych. Sprzyjało to poczuciu wyższości tej grupy wobec społeczeństwa i skłaniało ją do utrwalania takiej sytuacji. Ludzie władzy mieli uprzywilejowany dostęp nie tylko do artykułów deficytowych, lecz także do informacji. Przed 1989 r. prawdziwe dane o wartości polskiego zadłużenia zagranicznego w walutach wymiernalnych były znane tylko garstce rządzących. Tymczasem w systemach demokratycznych obowiązuje bezwzględna zasada publikowania wyników wszystkich badań statystycznych, niezależnie od postawy władz.

Celem artykułu jest opisanie przypadków stosowania szykan wobec statystyków przez władze państwowe niektórych krajów za przedstawianie zgodnego z prawdą obrazu rzeczywistości społecznej lub gospodarczej.

2. Tragiczna historia Olimpiusza Kwitkina

Olimpiusz Aristarkowicz Kwitkin, urodzony w 1874 r. w rodzinie pułkownika wojsk carskich, był wybitnym rosyjskim statystykiem demografem, jednym z czołowych organizatorów radzieckiej statystyki państwowej. W młodości był socjalistą i rewolucjonistą, za co został aresztowany przez władze carskie i kilka lat spędził na zesłaniu. W 1911 r. wyjechał na dwa lata do Paryża, gdzie studiował matematykę na Sorbonie. W latach 20. XX w. w Berlinie zbierał doświadczenia w zakresie przeprowadzania spisów ludności.

Kwitkin był aktywnym statystykiem, miał duże zasługi w tworzeniu metodologii spisów ludności i starał się trzymać z dala od polityki. Był organizatorem i osobą odpowiedzialną za spis powszechny przeprowadzony w ZSRR w styczniu 1937 r. Rezultat spisu, 162 mln ludności, rozczarował Józefa Stalina, który jeszcze dla 1934 r. ogłosił – nie wiadomo na jakiej podstawie – liczbę 168 mln obywateli, a w 1937 r. oczekiwał ich aż 180 mln (Stalin, 1938, s. 572). Miało to być ważne potwierdzenie sukcesów w budowaniu „kwitnącego” ustroju komunistycznego. Stalin w 1937 r. najwidoczniej nie chciał przyjąć do wiadomości tragicznych skutków sztucznie wywołanego przez bolszewików Wielkiego Głodu na Ukrainie (lata 1932 i 1933), masowych śmiertelnych ofiar Gułagu i innych brutalnych prześladowań, zsyłek, przymusowej kolektywizacji, a także walki z tzw. wrogami klasowymi. Brytyjski historyk Norman Davies (1999) ocenia liczbę ofiar Wielkiego Głodu na 7 mln osób, choć przytacza też inne szacunki, wskazujące na większą liczbę.

Już 25 marca 1937 r. Kwitkin został aresztowany za sabotaż, a 28 września tegoż roku – rozstrzelany. Aby ocalić rodzinę przed prześladowaniami, przyznał się do rzekomej winy. Podobny los spotkał jego bliskiego współpracownika Iwana Krawala. Inni statystycy zostali uwięzieni i zesłani, m.in. na Kołymę (Thorvaldsen, 2018). Dziennik „Prawda” pisał o „zgniecieniu gniazda żmij w aparacie radzieckiej statystyki”

(Sandford, 2012). Wyników spisu ludności z 1937 r. nigdy nie podano do publicznej wiadomości, a następny spis ludności w ZSRR został przeprowadzony dopiero w 1959 r.

W 1956 r., w czasie odwilży, jaka nastąpiła za rządów Nikity Chruszczowa, Kwikin został zrehabilitowany.

3. Problemy Gracieli Bevacqui

Graciela Bevacqua od 1984 r. była zatrudniona w argentyńskim urzędzie statystycznym (Instituto Nacional de Estadística y Censos de la República Argentina – INDEC), gdzie zajmowała się obliczaniem inflacji dóbr i usług konsumpcyjnych (*consumer price index* – CPI). Była merytorycznym pracownikiem średniego szczebla, ekspertem wyspecjalizowanym w statystyce cen i odpowiedzialnym za obliczanie indeksu cen. Nestor Kirchner, prezydent Argentyny w latach 2003–2007, życzył sobie obniżenia inflacji z 12,3% w 2004 r. do poziomu poniżej 10% w 2005 r. (Langkjær-Bain, 2017). Kiedy osiągnięcie takiego rezultatu stawało się wątpliwe, rząd zaczął zasypywać Bevacquę niezliczonymi pytaniami o metodologię obliczania inflacji w sposób utrudniający – czy wręcz uniemożliwiający – jej codzienną pracę. Zaczęto też wysuwać żądania zaokrąglania w dół dziesiętnych wartości indeksu cen, co jest niezgodne z zasadami matematyki.

Bevacqua nie ulegała naciskom, wskutek czego została usunięta ze stanowiska. Zmiany personalne objęły także szefa urzędu. Bevacquę odsunięto od obowiązków statystyka i skierowano do pracy w bibliotece ministerstwa finansów, znacznie obniżono też jej wynagrodzenie. Po dwóch latach kobieta zrezygnowała z pracy dla rządu. Konsekwencją długotrwałych i uciążliwych szykan, z jakimi się spotykała, było pogorszenie się jej stanu zdrowia.

Kirchner osiągnął swój cel, indeksy cen zaczęły odpowiadać oczekiwaniom władzy i odbiegać od obliczeń inflacji, jakie Bevacqua wraz z grupą niezależnych naukowców i ekonomistów szacowała poza oficjalną statystyką. Jako przykład podaje się wielkość indeksu CPI dla stycznia 2007 r., która według oficjalnych danych wyniosła 1,1%, podczas gdy szacunki Bevacqui na podstawie wewnętrznych danych urzędu, były bliskie 2% (Forero, 2009). Ingerowanie władz w niezależność INDEC spotkało się z protestami statystyków.

Kolejną szykaną wobec Bevacqui było dwukrotne nałożenie na nią kary grzywny w łącznej wysokości około 250 tys. dolarów amerykańskich za „niewłaściwe reakcje na żądania wyjaśnień w sprawie informowania o metodologii obliczania inflacji” (Langkjær-Bain, 2017). Po pewnym czasie sąd anulował tę grzywnę – najwidoczniej dostrzegł absurdalność wcześniejszych oskarżeń. Nie był to jednak koniec przesładowań ze strony władz argentyńskich. Bevacqui postawiono kryminalne zarzuty

w związku z prowadzonymi przez nią alternatywnymi szacunkami inflacji. I tym razem sąd oddalił oskarżenia, jednak nastąpiło to dopiero pod koniec 2016 r.

Szykany wobec Bevacqui ustały po zmianie rządu w 2015 r. Obecnie pracuje ona jako doradca do spraw statystyki w argentyńskim ministerstwie spraw wewnętrznych.

Opisane tu zdarzenia wpłynęły negatywnie na wiarygodność argentyńskich statystyk w kręgach naukowych i na arenie międzynarodowej. Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW) wystosował oficjalną deklarację zarzutów (*declaration of censure*) wobec INDEC w sprawie jakości danych statystycznych (International Monetary Fund, 2013). Wpływowy brytyjski tygodnik „The Economist” (2014) zaprzestał podawania najważniejszych argentyńskich danych statystycznych na popularnej stronie międzynarodowych wskaźników gospodarczych. Do odbudowania raz naruszonej wiarygodności statystyki konieczne są pozytywne opinie niezależnych organizacji międzynarodowych. Zwykle potrzeba na to wielu lat.

4. Problemy Andreea Georgiou

Pod koniec 2009 r. światowa opinia publiczna została poinformowana o kryzysie finansowym i zadłużeniowym Grecji, który zapoczątkował potężny wstrząs i kryzys zadłużeniowy nie tylko w strefie euro, ale w całej Unii Europejskiej. W tle zapaści finansów publicznych Grecji były fałszerstwa statystyki makroekonomicznej i finansowej, mające na celu pokazanie lepszego niż rzeczywisty stanu gospodarki, co umożliwiałoby temu krajowi zaciąganie na korzystnych warunkach kredytów na międzynarodowych rynkach finansowych. Przy braku ostrzegawczych ratingów ze strony czołowych agencji ratingowych, oddających rzeczywistość gospodarczą Grecji – co było kompromitacją tych firm – ukształtował się mechanizm zbliżony do zarządzanej przez państwo piramidy finansowej.

Andreas Georgiou jest greckim ekonomistą, który studiował w Stanach Zjednoczonych, gdzie uzyskał doktorat na Uniwersytecie Michigan. Zajmował się teoriami monetarnymi i polityką stabilizacyjną. W latach 1989–2010 pracował w MFW; w latach 2004–2010 był zastępcą szefa wydziału w departamencie statystyki.

W 2010 r. ogłoszono konkurs na prezesa ELSTAT (Hellenic Statistical Authority) – odnowionego urzędu statystycznego Grecji. Grecka statystyka wymagała fundamentalnych zmian po przedstawieniu przez Komisję Europejską raportu (European Commission, 2010), w którym druzgocącej krytyce poddano fiskalne i makroekonomiczne dane statystyczne za lata 2004–2010 publikowane przez statystykę publiczną Grecji. Dane te już od połowy pierwszej dekady XXI w. były kwestionowane przez Eurostat.

Georgiou zgłosił swoją kandydaturę i został prezesem ELSTAT-u. Jako ekspert z bogatym doświadczeniem międzynarodowym bez jakiegokolwiek obciążenia i powiązań z krajowymi sprawami był odpowiednim kandydatem na to stanowisko. Georgiou przystąpił do rewizji danych statystycznych. Po trzech miesiącach ustalili, że poziom deficytu budżetowego Grecji za 2009 r. był faktycznie o 1,8 p.proc. wyższy i wynosił 15,4%, by następnie obniżyć ten szacunek do 15,1%. Relacja deficytu do PKB z lat 2006–2008 okazała się wyższa mniej więcej o połowę w stosunku do wcześniejszych szacunków, co zobrazowało prawdziwy stan greckiej gospodarki sprzed wybuchu kryzysu.

Już w 2013 r. Georgiou został oskarżony o podawanie fałszywych danych, wskutek czego Grecja miała stracić 171 mld euro. Groziła mu za to kara 10 lat więzienia (Langkjær-Bain, 2017). Jego główną „winą” było przeprowadzenie rewizji danych makroekonomicznych pokazujących faktyczne przyczyny niewypłacalności Grecji. Eurostat aprobował dane przekazywane przez Georgiou bez zastrzeżeń. Dane te wskazały na konieczność ostrzejszych działań naprawczych, w tym bolesnych dla ludności cięć budżetowych, co budziło niezadowolenie władz. Pewna gazeta nazwała go „koniem trojańskim międzynarodowych wierzycieli Grecji”. Były premier Grecji Andreas Papandreu oświadczył, że poprzednio statystycy greccy przez lata manipulowali danymi statystycznymi (Kyriakidou, 2013).

Georgiou otrzymał silne wsparcie Parlamentu Europejskiego i międzynarodowej społeczności statystycznej – zarówno organizacji, jak i indywidualnych osób, m.in. kilkudziesięciu byłych prezesów krajowych urzędów statystycznych z całego świata. W czerwcu 2018 r. grecki Sąd Najwyższy podtrzymał wyrok sądu niższej instancji skazujący Georgiou na dwa lata więzienia w zawieszeniu za przekazanie do Eurostatu danych o deficycie i zadłużeniu Grecji w 2009 r. przed ich zatwierdzeniem (Mandrou, 2018).

Wyrok ten nie potwierdza zarzutu nieprawdziwości danych opracowanych przez Georgiou i ogranicza się do stwierdzenia wątpliwego niedopełnienia obowiązku urzędniczego. Tym samym ignorowana jest niezależność urzędu statystycznego. Niewątpliwie za tym wyrokiem stało niezadowolenie władz i społeczeństwa greckiego z konieczności poniesienia bezprecedensowych kosztów wychodzenia z kryzysu wywołanego pośrednio przez statystyków ulegających naciskom polityków i w skandaliczny sposób fałszujących dane makroekonomiczne. Publikowanie prawdziwych statystyk mogłoby zapobiec nadmiernemu zadłużaniu się Grecji czy nawet kryzysowi.

5. Kuriozum w Tanzanii

W Tanzanii we wrześniu 2018 r. uchwalono poprawkę do krajowej ustawy o statystyce. Zgodnie z tą poprawką krytykowanie oficjalnych danych statystycznych zostało uznane za przestępstwo kryminalne (Tarran, 2018a). Przestępstwem stało się także

publikowanie wyników badań statystycznych sprzecznych z oficjalnymi statystykami, a za popełnienie go groziła kara grzywny w wysokości co najmniej 4370 dolarów (po przeliczeniu z szylingów tanzańskich) albo trzy lata więzienia lub obie kary łącznie. Pod wpływem nacisków międzynarodowych 28 czerwca 2019 r. anulowano oba przepisy.

Przypuszcza się, że prawdziwym powodem wprowadzenia tak absurdalnych i budzących zdumienie przepisów prawa było oczekiwanie otrzymania znaczących środków finansowych od takich instytucji, jak Bank Światowy czy MFW w zamian za wycofanie się z tych zmian.

6. Podsumowanie

Urzędy statystyczne w dzisiejszych czasach niejednokrotnie spotykają się z podważaniem prawdziwości publikowanych przez nie informacji statystycznych. Podawanie w wątpliwość wiarygodności statystyki publicznej ma wiele przyczyn. Może wynikać z niezrozumienia czy wręcz niewłaściwej interpretacji oficjalnych danych statystycznych. Rozczarowani danymi statystycznymi bywają przedsiębiorcy, ponieważ mogą one zagrażać ich interesom. Dlatego też często kwestionują ich prawdziwość. Podobnie czasami postępują samorządy, które z powodu nieprzekraczania pewnych progów ustawowych uzyskują niższe subwencje budżetowe. Niekiedy zastrzeżenia co do rzetelności danych statystycznych zgłaszają politycy formacji rządzącej lub opozycji, ale takie przypadki są stosunkowo rzadkie.

Znacznie częściej dochodzi do polemik prasowych bądź debat między analitykami a urzędami statystycznymi. Urzędy statystyczne w krajach UE są otwarte na pytania i gotowe do wyjaśniania wątpliwości – przedstawiają szczegółowe metodologie badań, ich zakres, stosowane definicje i wszystko, co dotyczy sposobów docierania do respondentów czy źródeł informacji.

W społeczeństwach o dojrzałej demokracji, w których wszelkie działania urzędów statystycznych są niezależne od władz politycznych, jawne i poddane kontroli opinii publicznej, nie dochodzi do karania statystyków za przedstawianie danych statystycznych niewygodnych dla władz państwowych. W Polsce prześladowania statystyków zdarzały się w czasach stalinowskich, ale ich skala była niewielka. Opisane w artykule dwa procesy z XXI w. wytoczone statystykom za podawanie rzekomo nieprawdziwych informacji tylko w jednym przypadku zakończyły się pełnym oczyszczeniem z niesłusznych zarzutów. Niesłusznie skazany na śmierć radziecki statystyk został pośmiertnie zrehabilitowany. Cena prawdy w statystyce bywała bardzo wysoka.

Bibliografia

- Davies, N. (1999). *Europa*. Kraków: Znak.
- European Commission. (2010). *Report on Greek Government Deficit and Debt Statistics*. <https://bit.ly/2tNyArH>.
- Forero, J. (2009). *Doctored Data Cast Doubt on Argentina*. <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/08/15/AR2009081502758.html>.
- Główny Urząd Statystyczny. (1956). *Rocznik Statystyczny 1955*. Warszawa.
- Główny Urząd Statystyczny. (2018). *Misja statystyki publicznej*. <https://bip.stat.gov.pl/dzialalnosc-statystyki-publicznej/jakosc-w-statystyce/misja-statystyki-publicznej/>.
- International Monetary Fund. (2013). *Statement of the IMF Executive Board on Argentina*. <https://www.imf.org/en/news/articles/2015/09/14/01/49/pr1333>.
- Kyriakidou, D. (2013). *Numbers game turns nasty for Greek stats chief*. <https://www.reuters.com/article/us-greece-stats-insight/insight-numbers-game-turns-nasty-for-greek-stats-chief-idUSBRE92D0B220130314>.
- Langkjær-Bain, R. (2017). Trials of a statistician. *Significance*, 14(4), 14–19. <https://doi.org/10.1111/j.1740-9713.2017.01052.x>.
- Łazowska, B. (2017). Główny Urząd Statystyczny w latach 1945–1989. W: F. Kubiczek (red.), *Historia Polski w liczbach. Statystyka Polski. Dawniej i dzisiaj*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Mandrou, I. (2018). *Top court upholds suspended prison sentence for former statistician*. <https://www.ekathimerini.com/229460/article/ekathimerini/news/top-court-upholds-suspended-prison-sentence-for-former-statistician>.
- Sandford, D. (2012). *In Moscow, history is everywhere*. <https://www.bbc.com/news/magazine-20157891>.
- Stalin, J. W. (1938). *Woprosy leninizma*, izd. 10.
- Tarran, B. (2018a). Tanzania's stats law amendments 'threaten fact-checking'. *Significance*, 15(6), 4–5. <https://doi.org/10.1111/j.1740-9713.2018.01201.x>.
- Tarran, B. (2018b). The case of Anar Meshimbayeva. *Significance*, 15(5), 12–13. <https://doi.org/10.1111/j.1740-9713.2018.01186.x>.
- The Economist. (2014). *Don't lie to me Argentina*. Pobrane z: <https://www.economist.com/leaders/2014/06/20/dont-lie-to-me-argentina>.
- Thorvaldsen, G. (2018). *Censuses and Census Takers. Global History*. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315148502>.